

Kirjasto - julkinen palvelu vai suljettu huone

Jukka Relander & Jarmo Saarti

Yhteiskunnallisissa keskusteluissa olemme kärkkäästi ja innokkaasti puolustamassa kirjastoja julkisina palveluina. Harvemmin pysähdymme kuitenkaan miettimään sitä, mitä "julkinen palvelu" oikein tarkoittaa. On toki helppoa erotella julkinen ja yksityinen toisistaan, mutta saman palvelun yksityisen ja julkisen tuottamisen seurausten tarkastelu on astetta haastavampaa.

Tiettyjen palveluiden julkinen tuottaminen on hyvinvointivaltion kontekstissa meille itsestään selvää. Esimerkiksi Ruotsissa nousi melkoinen häly, kun yksittäisen kirjaston palveluiden tuottaminen ulkoistettiin firmalle. Miksi?

Asiaa on syytä pohtia: miten - siis: julkisesti - kustannettu palvelu eroaa julkisesti tuotetusta palvelusta, ja miten ne eroavat kokonaan yksityisestä palvelusta? Ja onko todella niin mustavalkoisesti, että yksityinen paha, julkinen hyvä tai päinvastoin? Vastaus riippuu tietenkin siitä, tyydymmekö vertailemaan palvelun tuottamisen kustannuksia, vai olemmeko aidosti valmiita pohtimaan, mitä tietyn palvelun tuottamistavasta seuraa.

Julkinen vai yksityinen palvelu?

Julkisen ja yksityisen eroa on tarkasteltava niiden intresseistä käsin. Perusjako on yksinkertainen: julkinen intressi tavoittelee yleistä hyvää, yksityisen intressi yksityistä hyvää. Jälkimmäinen voidaan jaotella kolmannen sektorin aatteellisiksi ja liike-elämän taloudellisiksi intresseiksi. Hegelinä lukeneet tietävät lisäksi, että yksityiseen hyvään pyrkiminen tulee epäsuorasti tuottaneeksi myös yleistä hyvää, eli yrityksen taloudellinen toiminta tuottaa verotuloja, ja ihmiset saavat palkkaa. Vastaavasti julkisen intressin mukainen toiminta tuottaa yksityistä hyvää, kuten turvaa, osamista ja jonkinlaisen yleisen järjestyksen, jonka puitteissa esimerkiksi taloudellinen toiminta on mahdollista.

Julkisen hallinnon uudet periaatteet – new public management – ovat suosineet palveluiden yksityistämistä, tähtäimessä säästöt ja tehokkuus. Perusoletuksena on ollut, että lähtökohtaisesti julkinen palvelutuotanto on tehotonta, ja yksityinen tehokasta. Uudessa hallinnossa yksityisiä toimintatapoja on ajettu sisään kahta reittiä: on yhtäällä yksityistetty, ja toisaalla taas on mallinnettu julkisten palveluiden tuottamista yksityisen sektorin toimintatapojen mukaisiksi. Ilmeisimpänä esimerkkinä jälkimmäisestä on joissakin kunnissa ja siten niiden kirjastoissa käytönotettu tilaaja-tuottaja -malli, jota sovellettaessa toiveena on varmaankin kustannustehokkuus ilman, että demokratia pääsee liiaksi häiritsemään palvelutuotantoa.

"Säästeliäisyys on toki veronmaksajien toiveiden mukaista, mutta julkinen intressi ei tyhjene siihen."

Laajan tulkinnan mukaan julkisessa intressissä on kyse demokratian ylläpidosta, ihmisten ja yhteisömmekokonaisvaltaisesta hyvinvoinnista ja olemassaolomme perustana lepäävän tradition vaalimisesta. Ja vielä laajemmin: siitä, että tietyt asiat yhteisössä kuuluvat kaikille sen jäsenille ja että tietyillä asioilla on historiallista jatkuvuutta.

Julkinen palvelutuotanto tähtää lähtökohtai-

sesti siihen, että palveluita tuotetaan lähtökoh-
taisesti kaikkien saataville, erotuksetta ja ketään
ulos rajaamatta. Yksityinen tuottaa palvelut sille,
jolla on varaa tai halua niistä maksaa. Jonkinlai-
sena hybridinä tässä rinnalla elää vielä julkisesti
kustannetut, mutta yksityisesti tuotetut palvelut,
joiden tuottamisolettaman ainakin pitäisi olla sa-
ma kuin julkisilla palveluilla.

Aina julkinen intressi ei toteudu: esimerkik-
si terveyspalveluissa yksityisesti tuotetut palvelut
on suunnattu niille, jotka käyvät töissä ja lukeu-
tuvat työterveyshuollon piiriin. Julkisen tervey-
denhoidon odotussaleissa kohtaamme taas työ-
elämän ulkopuolisen väestön koko kirjon. Kus-
tannustehokkuudella on palveluiden tuottamisen
periaatteiden rinnalla lähinnä maalaisjärjen ase-
ma: julkisiakin resursseja tulee käyttää järkevästi.

Kirjastoala professiona

Julkinen intressi sävyttää myös julkisella sekto-
rilla tehtävää työtä, kuten kirjastoammattia, jo-
ka on julkinen professio. Ehkä väittämä on niin
itsestään selvä, että asiasta ei juuri keskustella.
Syytä kuitenkin olisi aikana, jolloin professioista
halutaan julkisella puolella luopua koska ne tu-
levat kalliiksi.

Byrokratia, julkisten professioiden seitistö, syn-
tyi Ludvig XIV:n Ranskassa 1600-luvulla. Virka-
koneiston alkuperäisenä tavoitteena oli toteuttaa
jokaisessa virkatoimituksessa majesteetin tahtoa,
joka näin materialisoitui lukemattomiksi pienik-
si aktioiksi pitkin valtakuntaa.

Oma demokratiamme on tuon hallinnon lapsi,
jossa majesteetin tahdon tilalla on demokraatti-
sen yhteisömmme yleistähto. Niin paljon kuin ra-
kastammekin byrokratian kritiikkiä, on syytä kui-
tenkin muistaa, että virkakoneiston tehtävä on li-
hallistaa omaa demokraattista tahtoaamme, ja sa-
malla muodostaa neutraali kenttä, jolla tuo tahto
voi todentua ja kehittyä maailman muuttuessa.

Tunnistamme yhteiskunnallisen demokratiam-
me vaaleissa, ja ehkä vähän heikommin seurates-
samme politiikkaa. Mutta emme tunnista sitä
lainkaan silloin, kun virkamies käsittelee lupaha-

kemustamme, lääkäri antaa hoitomääräyksen tai
poliisi ohjaa liikennettä, vaikka demokratiamme
tulee lihaksi ja artikuloituu juuri näissä toimen-
piteissä, kuten myös jokaisessa pienessäkin työ-
tehtävässä, joita kirjastoissa tehdään.

Kirjastot radikaalin avoimuuden edustajina

Kirjastoja ympäröivä talouspuhe haastaa kirjasto-
ammattilaisen hahmottamaan oman professionsa
kulueräksi, jota vaivoin siedetään, ja jonka kor-
vaamista koneella pitäisi tuhlausta kritisoivat re-
toriikan mukaan ainakin harkita. Äärimmäisenä
lopputuloksena tästä ajattelusta ovat täysin auto-
matisoidut kirjastot (lue: lainausasemat), jossa ih-
misen ja asiantuntijan kohtaaminen on viety nol-
laan – kylmät asemat. Viestin pitäisi olla päinvas-
tainen: kirjastossa tehtävä työ on tärkeä osa de-
mokratian prosessia, kahdellakin tavalla.

Ensinnäkin, kirjasto itsessään on demokratiaa
ylläpitävä laitos, ja demokraattisessa yhteiskun-
nassa myös demokratian itsensä ylläpito kuuluu
julkisen intressin piiriin. Kirjastot ovat myös de-
mokratiaan ja sen rakentamiseen liittyviä julkisia
tiloja. Ja ollakseen aidosti demokraattisia, kirjas-
tojen on sovellettava radikaalin avoimuuden pe-
riaatteetta, ja pyrittävä kohtaamaan vierailijan-
sa ikään kuin sokeina heidän identiteeteilleen
ja erityispiirteilleen. Kirjastot voidaankin nähdä
radikaalin avoimuuden linnakkeina. Ja todetta-
koon, että tässä suomalainen kirjasto on onnis-
tunut hyvin.

Toinen tapa, jolla kirjasto kytkeytyy demo-
kraattiseen prosessiin, liittyy kirjastoammattiin
julkisena professiona. Työntekijän kannalta jul-
kiseen professioon liittyy tietty omistajuus: vi-
ran haltija on käytännössä erottamaton, ja työ
on ikään kuin läänitetty hänelle. Yksityisen työn-
antajan palveluksessa on palveltava työnantajan
asettamia tavoitteita, mutta julkisessa työssä pal-
velun tavoitteet asettaa laajempi taho: ”kansä”,
valtio, ”ihmiset”, äänestäjät ja heidän edustajansa.

Työnsä omistava työntekijä ei ole ensisijaises-
ti vastuussa työnantajalleen, eikä joudu arvaile-

maan millaisilla erityiskeinoilla saisi palkankorotuksen tai välttäisi potkut, vaan tekee työtä suoraan demokraattiselle yhteisölle demokratian peruseriaatteita toteuttaen.

Vanhassa julkisessa työkuulttuurissa viranhaltijan itsenäisyys korostui tehokkuuden kustannuksella. Uudet hallintoperiaatteet taas ovat heilauttaneet asetelman päinvastaiseksi: niiden myötä yksityissektorin työn tekemisen tapoja kuljetaan jatkuvasti julkisen työn sisään. Työn tehostumisella on toki hyvätkin puolensa, mutta samalla julkisen työn luonne uhkaa kadota, ja työnteekijöiden sitoutuneisuus laskea.

Kirjastoihin ei koskaan tulla houkuttelemaan työntekijöitä rahalla – eikä pidäkään. Ammatti pitääkin pitää mahdollisimman avoimena ihmisille, jotka omistautuvat, kehittävät ammattitaitoaan, ovat monialaisia ja tekevät työtä omalla juttunaan, samaan aikaan kun kirjastotilat avautuvat samanhenkisten kävijöiden toiminta-alustoiksi.

Jaettu hyvä on tuottavaa

Informaatioyhteiskuntakehitys mahdollistaa joko sen, että demokratian perusteet: avoin ja vapaa tiedonsaanti ja sananvapaus alistetaan kaupallisille periaatteille tai sen, että avoimuus synnyttää täysin uudenlaisen tavan toimia ja jakaa sivistyksen, tiedon ja kulttuurin immateriaalista ja siten kulumatonta hyvää kaikille. Ja ettei toisuus unohtuisi: samalla myös kaikkien ihmisten taloudellinen ja muu hyvinvointi paranee yhteisessä maailmassamme.

Hyvin huolestuttavaa on viime aikojen kehitys, jossa tieteellisten kirjastojen tutkijoiden tuottamat tieteelliset dokumentit ovat pikkuhiljaa siirtyneet maksumuurin taakse, pois tiedontarvitsijoiden ulottuvilta. Ja se puhetapa, jossa kirjasto katsotaan saneerattavaksi hallinnoksi. Kirjastot mahdollistavat uuden, kriittisen tiedon ja tietämyksen syntymisen. Miksi tällaiset laitokset halutaan sulkea?

Kirjastot ovat aina syntymästään saakka tarjonneet tilan, joka on samanaikaisesti sekä yhteiskunnan kustantama, että jollakin lailla kriittisesti ulkopuolinen suhteessa tuohon samaiseen yhteiskuntaan. Tila on samalla sekä fyysinen että henkinen kohtaamispaikka. Tässä ne muistuttavat yliopistoja: jälkimmäiset ovat julkilausutusautonomisia ja omalakisua tuottaessaan, säilyttäessään ja välittäessään tietoa. Kirjastoilla tuorooli on implisiittisesti. Ehkä asia olisi hyvä lausua myös ääneen. Kirjastojen autonomiasta on pidettävä kiinni kuten demokratiastakin. Näistä ei voi säästää tai lopputulos tulee arvaamattoman kalliiksi.

Tietoa kirjoittajasta

*Jarmo Saarti, kirjastonjohtaja
Itä-Suomen yliopisto
Email. Jarmo.saarti@uef.fi*

*Jukka Relander, puheenjohtaja
Suomen kirjastoseura
Email. Jukka.relander@*